

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавничарада:

Борис ПАТОН – голова
Льобомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
• Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЦЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРІГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 4

Книга I

Серія

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ

(доба Української Центральної Ради
березень 1917—квітень 1918)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2007

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

*Випущено на замовлення Державного
комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга»*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядник: Світлана ПАНЬКОВА

Автори передмов: Владислав ВЕРСТЮК, Світлана ПАНЬКОВА
Автори коментарів: Олена БОЙКО, Світлана ПАНЬКОВА

Мовна редакція текстів М.Грушевського
та пояснення слів: Варвара ШУЛЬГА

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, Інститут історії України, 2007
- © Коментарі, автори, 2007
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2007

РОЗДІЛ II

ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ, ПРОМОВИ,
ЗВЕРНЕННЯ ТА ПРИВІТАННЯ
(травень 1917 р.—квітень 1918 р.)

НОВИЙ ЧАС

Кілька днів тому Центральна Рада ухвалила закон*, що з 16 лютого (февраля) на Україні дні мають рахуватись по західноєвропейському, так званому григоріанському календарю, чи стилю, а години — по “середньоєвропейському” часу. Коли я пишу ці рядки, ми переходимо на се нове рахування часу.

Се треба було давно зробити — тільки за ріжними важнішими справами се відкладалось, а до революції не відважались на се* з страху перед всякою зміною зверхнього ладу життя: нехай хоч форма держиться, коли в середині нічого нема. Але тепер ломиться все так сильно, що одна чи десять змін зразу вже нічого не значить.

Зміна календаря, котру приймає тепер Україна, була зроблена ще в XVI віці за Папи Григорія — тому й сей “новий стиль” зветься григоріанським, тимчасом як “старий стиль”, по котрому раховано у нас час, звався інакше — “юліанським”, по імені Юлія Цезаря, що перевів ту реформу календаря, якої держалось старе числення.

Як відомо, сей календарний юліанський рік був на кілька минут коротший від дійсного обороту Землі наоколо Сонця, і через те за сто літ набігав майже цілий день. Коли взялись поправляти календар за Папи Григорія, “старий стиль” відставав від астрономічного часу на 10 день, а з того часу набігло ще 3 дні. Коли б було зіставити календар без зміни, то за кільканадцять тисяч літ грудень був би літнім місяцем, а червень зимовим, і Великдень святкувавсь би восени, а Різдво літом. Щоб привести календар до згоди з дійсним часом і переведено реформу — додано десять день і розраховано, як мають додаватись дні дальше.

Зробили се тодішні найкращі учені-спеціалісти, астрономи й математики, так добре, як по тодішньому часу було можна. Але що ся реформа виходила від папського престолу, то прийнято її не скрізь і не зразу.

Тоді був час завзятої релігійної боротьби. Католицька церква боролась з одного боку з православними, силкуючись їх підбити під владу Папи, з другого — з ріжними протестантськими церквами. Всякі особливості їх, всякі вчинки й розпорядження духовних православних і протестантських, духовні католицькі признавали неправильними, противними церковним правилам. Православні та протестанти платили їм тим же: розпорядження папські й порядки католицькі називали безбожними, диявольськими, і самого Папу прозивали антихристом. Тож і реформу календаря, хоч яка вона була розумна і з католицькими догматами нічого не мала спільного, вони теж об’явили ділом антихристовим — суперечним з старими правилами і постановами соборними.

Новий час

Кіломе дає тільки Універсальна Рада універ-
сальної науки, що з 16 листопада (февраль) на Уні-
верситеті дві маси розумових і інтелектуально-суд-
носпроможних, так званих географічних
кандидатів, чи стипендію, а годіти на „судно-
спроможному“ газ. Коли ж тільки є редки,
то непереможливо на се нове раціональне газ.

Се перша була яка була зробили - під-
тримуючи безвідомими судами на
відповідності, а до відповідності не відварених
на се з сфери перед всіма різними утворен-
нями універсальної науки: кимсь так фізична дурність, ким
в середній нічній масі. Але тільки номіналь-
но всім самим, що для не досягати різними
був нічого не значить.

Залиша кандидату, кимсь універсальної науки.

Автограф першої сторінки статті "Новий час".
Оригінал зберігається в ІР НБУВ (Ф. І. — № 11191).

Коли польське правительство завело новий календар, православні українці повстали против того, доказуючи, що в церковних справах правительство не може нічого у них змінити, а з календарем зв'язані різні порядки церковні. І по різних протестантських краях не схотіли “нового календаря” прийняти.

Аж коли пройшла або ослабилася релігійна боротьба, став новий календар прийматись по краях протестантських, а потім і православних, бо що він був в дійсності кращий, в тім не було сумніву, і коли більшість країв приймала його, то й іншим для одностайності треба було на нього переходити.

Тепер майже у всіх культурних краях світу прийнято григоріанське рахування, і коли ще держиться де-небудь старе, то се робить трудності: при всяких рахунках треба переводити з одного календаря на другий, і коли не пишуться числа днів зразу по обох календарях, то часто лишається сумнів, по якому календарю означено день, і з того виходять всякі непевності і помилки.

Західна Україна, Галичина, давно вже перейшла на григоріанське рахування, тільки свята й досі святкувались по старому календарю, тому що тамашні уніати пильнували заховати всякі відміни, які відрізняють уніатську українську церкву від польської — католицької. З сього подвійного рахування свят — католицьких по новому, а уніатських по старому календарю, — *виходили різні недогоди й жалі. Але українці галицькі їх терпіли, бо, запобігаючи польщенню, вважали корисною всяку ріжницю, яка відділяла українця від поляка. Як з сим буде у нас, про те, мабуть, рішить православний собор України**, а доти свята святкуватимуться по-старому.

Разом з заведенням нового західноєвропейського календаря переходить Україна і на середньоевропейський час*. Се одно з другим зв'язане. Україна розриває рішучо старі примусові зв'язки з Московщиною, відмежовується від напасників, що силоміць хотіли її держати в руці своїй, зв'язується тісніше з Західною Європою, а з тим мусить прийняти і спільний рахунок часу, вагу і міру, тому що ріжниці в сих рахунках і мірах дуже утрудняють зносини, торгівлю, подорожі. Хто їздив за границю, знає, які трудності зв'язані з сим, коли на одних дорогах рахується час так, а по інших інакше. При всяких зносинах — телеграфічних, телефонічних і т. ін. се теж має вагу, а невігоди від пересунення годинників не потерпимо ніякої — хіба в тих кількох днях, коли вони будуть пересуватись.

чим у тогочасних конкретно-історичних обставинах. Залишаючись федералістом, він стверджує, що Україна не розриває з федералістською традицією назавжди.

с. 96 ...Великоруські "народні комісари" по останнім відомостям розірвали мирові переговори і заразом об'явили повну демобілізацію... — йдеться про демарш голови російської делегації на переговорах у Бресті-Литовському Л.Троцького. 28 січня 1918 р. він виступив з авантюрною заявою, що радянська Росія війну припиняє, армію демобілізує, але миру не підписує. Скориставшись цим, австро-німецькі війська розірвали перемир'я й розпочали наступ по всьому фронту.

...все ще знаходились охочі розглядати боротьбу України з большевицьким правительством Великоросії як боротьбу політичну, боротьбу партійну — йдеться про намагання більшовицької пропаганди представити збройний конфлікт з Україною як громадянську війну між протилежними політичними таборами всередині України. Після проголошення IV Універсалом незалежності УНР ставало цілком зрозуміло, що це збройна агресія однієї держави проти іншої.

с. 97 ...уставити товарообмін на вигідних підставах, свободу в торговельних трактатах, відповідну валюту для українського карбованця... — йдеться про економічну частину Брестського мирного договору (ст. 7), згідно з якою сторони зобов'язувалися вступити в господарські стосунки, розпочати товарообмін, при цьому був встановлений твердий курс марки до карбованця (Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У двох томах. — К., 1997. — Т. 2. — С. 138–139).

...розглянутись по сусідах, які зорганізуються навколо України... — йдеться про визвольні рухи інших недержавних народів Росії, які також утворили національні організації та демонстрували прагнення до самовизначення. На той момент діяли Мусульманський виконком у Криму, Білоруська Рада, Башкирська національна рада (Шуро); Сфатул—Церій (Рада краю) в Молдавії, Південно-Східний союз козачих військ, горців Кавказу та вільних народів степів, організаційно оформилися національні рухи на Кавказі, в Прибалтиці тощо.

Новий час

Вперше опублікована в газеті: Народна воля. — 1918. — 2 березня (17 лютого). — № 21. — С. 1. Підпис: Г. Авторство статті встановлене за автографом, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського (Ф. І. — № 11191), та фактом внесення її автором до збірки: На порозі нової України: Гадки і мрії. — К., 1918 (розділ "Інформаційні статті". — С. 109–111). Автограф статті (підпис: М.Грушевський) написаний червоним чорнилом на 7 аркушах без звороту в 1/4 аркуша, містить виправлення олівцем над нерозбірливими словами іншою рукою (за почерком, вірогідно, дружиною Марією Сильвестрівною або донькою Катериною). На першому аркуші зверху ліворуч розпорядження: "ціцero". При порівнянні автографа з газетним варіантом статті встановлено, що стаття видрукувана лише з незначними правописними виправленнями. Публікація в збірці відповідає правопису автографа. Передрук: Грушевський М. На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали / Редакція і вступна стаття Любомира Р. Винара. — Нью-Йорк; Львів; Київ; Торонто; Мюнхен, 1992. — С. 104–106.

Подається за публікацією в збірці: На порозі Нової України: Гадки і мрії. — К., 1918. — С. 109–111.

с. 98 Кілька день тому Центральна Рада ухвалила закон... — йдеться про закон, ухвалений Малою радою 12 лютого 1918 р. під час перебування в Коростені. Перший пункт закону визначав: "Завести в Українській Народній Республіці нове (григоріанське) числення часу з 16 лютого 1918 р. 16 число лютого рахувати першим числом місяця березня (марта)" (див.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У двох томах. — К., 1997. — Т. 2 — С. 165–166).

Се треба було давно зробити — тільки за різними важнішими справами се відкладалось, а до революції не відважались на се... — перехід на новий календар став певним показником відмежування від старого ладу. У РРФСР новий календар був запроваджений з 14 лютого 1918 р. Білий рух, який до певної міри ототожнював себе з дореволюційною Росією, користувався старим календарем.

с. 100 Як з сим буде у нас, про те, мабуть, рішить православний собор України... — Українська православна церква (Київський і Московський патріархат), як і Російська православна церква, і досі не відмовилася від старого календаря.

...переходить Україна і на середньоевропейський час — пункт другий закону від 12 лютого 1918 р. визначав, що в УНР “12 год. для Петроградського меридіану з 1 березоля нового стилю рахувати за 10 год. 52 хв. ранку і згідно з цим в усій Українській Народній Республіці перевести стрілки годинників” (Там само).

Про монетну українську одиницю

Вперше опублікована в двох самостійних подачах під різними заголовками.

Перша стаття під назвою “Про монетну українську одиницю” надрукована в газеті: Народна воля. — 31 грудня 1917 р. (13 січня 1918 р.). — № 193. — С. 1–2. Підпис: *М. Грушевський*. Газетний варіант статті передрукований у журналі: Український історик. — 2002. — Ч. 1–4. — С. 67–68. Серед інших передруків див.: *Грушевський М.* На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали / Редакція і вступна стаття Любомира Р. Винара. — Нью-Йорк; Львів; Київ; Торонто; Мюнхен, 1992. — С. 94–98.

Друга стаття під назвою “Українська гривня” опублікована в газеті: Народна воля. — 1918. — 3 березня (18 лютого). — № 22. — С. 1. Підпис: *М. Грушевський*. Передрукована в газеті “Діло” (Львів). — 1918. — Ч. 71; “Вістнику політики, літератури і життя” (Відень). — 1918. — 7 квітня. — Ч. 14. — С. 211–212; часописі полонених українців у Зальцведелі (Німеччина): Вільне слово. — 1918. — 4 травня. — Ч. 35–36. Обидві статті автор вніс до збірки: На порозі Нової України: Гадки і мрії. — К., 1918 (розділ “Інформаційні статті”. — С. 99–114), об’єднавши їх у праці “Про монетну українську одиницю” у двох частинах.

Подається за публікацією в збірці: На порозі Нової України: Гадки і мрії. — К., 1918 (розділ “Інформаційні статті”. — С. 99–114). Згідно з хронологічним принципом впорядкування тому при визначенні його змісту врахована дата опублікування останньої частини цієї праці.

Ці дві статті присвячені розробці української грошової одиниці. Перша була написана після ухвали УЦР 19 грудня 1917 р. “Тимчасового закону про випуск державних кредитових білетів Української Народної Республіки” — карбованців (Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У двох томах. — К., 1997. — Т. 2. — С. 49, 338–339), друга — після прийняття УЦР 12 лютого 1918 р. “Закону про грошову одиницю, биття монети та друк кредитових державних білетів” — гривню (Там само. — С. 171). *М. Грушевському* належала ініціатива при творенні грошової системи незалежної України покладатися на історичну традицію. І він блискуче обгрунтував свій задум у даних статтях.

с. 101 ...Центральна Рада, заразом приймаючи поділ українського карбованця на 200 шагів... — йдеться про “Тимчасовий закон про випуск державних кредитових білетів Української Народної Республіки” від 19 грудня 1917 р.

У нас була тільки одна наша власна, історична, державна монетна система — се рахунок на “гривні”... — йдеться про “гривню давньоруську” — вагову, лічильну і монетну одиницю Давньої Русі. Вагова гривня виникла у VIII–IX ст., згодом перетворилась на лічильну (“гривня кун”). Монетна гривня відома з середини XI ст., першими виникли київські монетні гривні, які разом з новгородськими були в обігу до XV ст. Див.: *Турмис Н.* Формування та особливості грошово-вагової системи Київської Русі: ретроспектива пробле-

З М І С Т

	с. текстів	с. ком.
<i>В.Верстюк. ДОБА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ</i>		
<i>М.ГРУШЕВСЬКОГО</i>	V	
<i>С.Панькова. ВІД УПОРЯДНИКА</i>	XVII	
Розділ I. СТАТТІ ЗІ ЗБІРКИ “ВІЛЬНА УКРАЇНА” ТА ІНШІ ПУБЛІКАЦІЇ		
ПОЧАТКОВОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ		
(19 березня—15 квітня 1917 р.)	1	279
[Промови на українській маніфестації у Києві 19 березня 1917 р.]	3	279
[Звернення] “До українців — професорів і преподавателів вищих шкіл”		
[21 березня 1917 р.]	5	280
Велика хвиля	6	281
З старого і нового	8	284
На Всеукраїнський з’їзд!	11	285
Повороту нема.	13	286
Від слова до діла!	15	288
Народностям України	18	290
По Українським національним з’їзді, 6—8 квітня.	20	291
Чи Україна тільки для українців?	23	293
Розділ II. ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ, ПРОМОВИ, ЗВЕРНЕННЯ		
ТА ПРИВІТАННЯ (травень 1917 р.—квітень 1918 р.)	25	294
[Звернення] “До товаришів-українців” [5 (18) травня 1917 р.]	27	294
Кінець старому лукавству	28	295
Тимчасовий український уряд	30	296
[Промови на I Всеукраїнському селянському з’їзді у Києві		
28 травня (10 червня), 2 (15) червня 1917 р.]	33	297
Від голови Центральної Ради проф. М.Грушевського [Відкрита заява начальнику		
Київської військової округи К.Оберучеву щодо умов формування українського війська,		
2 (15) червня 1917 р.]	34	299
Велике діло	35	301
[Промова на II Всеукраїнському військовому з’їзді		
5 (18) червня 1917 р.]	37	302
Що воно?	38	303
Від голови Центральної Української Ради проф. М.Грушевського [Відповідь начальнику		
Київської військової округи К.Оберучеву на його публікацію “По поводу		
письма г.Грушевского”, 8 (21) червня 1917 р.]	40	304
[Промови на українській маніфестації при урочистому оголошенні I Універсалу		
Української Центральної Ради, 12 (25) червня 1917 р.]	42	305
[Доповідь про державний лад України на підставі вимог життя і теорії державного		
права, проголошена на З’їзді українських правників 13 (26) червня 1917 р.]	43	306
Треба ясніше!	44	307
Чи вияснюється?	47	308
Відродини “Л[ітературно]-н[аукового] вістника”	49	310
В сімдесяти роковини Кирило-Методіївської справи	51	310
[Промови на засіданні Ради військових депутатів з нагоди проголошення		
II Універсалу Української Центральної Ради, 3 (16) липня 1917 р.]	56	316
Чорна пляма	57	317
Україна дійде свого!	58	318
Промова М.С.Грушевського від імені українських організацій, проголошена 10 вересня		
[1917 р. на З’їзді народів у Києві].	60	320
Вільний союз	64	321

Мусимо взяти на розум	65	322
Важна хвиля	66	323
[Привітання III Всеукраїнському військовому з'їзду, 21 жовтня (4 листопада) 1917 р.]	68	324
Проект української Конституції	69	325
[Промова на засіданні Малої ради перед оголошенням III Універсалу Української Центральної Ради, 7 (20) листопада 1917 р.]	74	326
Рятуймо Російську Федерацію	75	327
Час настав	76	327
Новий поділ України	77	328
[Промова на З'їзді рад селянських, робітничих і солдатських депутатів України, 6 (19) грудня 1917 р.]	81	329
[Промова на заключному засіданні Восьмої сесії Української Центральної Ради, 17 (30) грудня 1917 р.]	82	329
Велике Різдво	84	331
[Промова при оголошенні IV Універсалу Української Центральної Ради на засіданні Малої ради, 12 (25) січня 1918 р.]	85	332
Великий обов'язок	86	333
Мир землі нашій!	88	333
Очищення огнем	89	335
Український герб	92	337
Українська самостійність й її історична необхідність	96	338
Новий час	98	339
Про монетну українську одиницю	101	340
Повороту не буде!	105	341
За Холмщину	107	342
Вогні й бурі	110	344
Розмова з професором М.С.Грушевським [щодо причин приходу німецьких військ на Україну (березень 1918 р.)]	112	345
Установчі збори чи парламент?	114	349
Промова в Ц[ентральній] Раді 15-го березня 1918 р. при ратифікації мирного договору	116	351
Промова під Центральною Радою на похороні січовиків студентського куреня 19 березня [1918 р.]	121	353
[Промова на засіданні Малої ради, присвяченому першим роковинам Української Центральної Ради, 20 березня 1918 р.]	122	355
[Промова на київському губернському земському зібранні, 7 квітня 1918 р.]	126	356
"Святі права"	127	356
Промова голови Ц[ентральної] Р[ади] проф. М.С.Грушевського, виголошена на Київському селянському повітовому з'їзді 7 квітня [1918 р.]	130	358
Стара історія	131	358
Розділ III. ПРАЦІ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ТА ПРОСВІТНИЦЬКОГО ХАРАКТЕРУ (квітень 1917 р.—квітень 1918 р.)	135	360
Якої ми хочемо автономії і федерації	137	360
Хто такі українці і чого вони хочуть	152	363
Звідки пішло українство і до чого воно йде	166	365
Українська Центральна Рада й її Універсали: Перший і Другий	181	368
Україна і Росія	203	372
На порозі Нової України: Гадки і мрії	225	377
Історія й її соціально-виховуюче значіння	267	
КОМЕНТАРІ	279	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	382	
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	396	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	404	

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 4. Книга I

Серія “Суспільно-політичні твори
(доба Української Центральної Ради
березень 1917—квітень 1918)”

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *С.Довба*
Коректори *Б.Павлів, О.Тростянчин*

Здано на складання 15.01.2007. Підп. до друку 25.07.2007. Формат 70x100¹/₁₆.
Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 34,83.
Умовн. фарбовідб. 35,63. Обл.-вид. арк. 27,0. Наклад 5000 прим.
Свідощтво держ. реєстру: серія ДК № 2980. Вид. № 16. Зам. 339-7.

Державне підприємство “Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 4. Кн. I: Серія “Суспільно-політичні твори (доба Української
Центральної Ради березень 1917—квітень 1918)”. — 2007. — 432 с.
ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)

Перша книга четвертого тому 50-томного зібрання праць М.Грушевського продовжує серію суспільно-політичних творів і вміщує публіцистичний доробок видатного історика й державного діяча доби Української Центральної Ради. Статті, промови та звернення М.Грушевського, видрукувані на сторінках періодичних видань упродовж березня 1917 р.—квітня 1918 р., а також ширші праці, що вийшли окремими брошурами, стали вагомим внеском у розробку концепції Української революції та залишилися важливим джерелом для вивчення й осмислення бурхливих поточних подій зазначеного історичного періоду.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)